

Σημειολογία της Τέχνης και Πολιτότητα στην Εκπαίδευση – Ανάλυση με βάση τη θεωρία του Peirce

Ελένη Μουσένα

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία, ΠΑΔΑ

emousena@uniwa.gr

Περίληψη

Για την επίτευξη του κεντρικού σκοπού της εκπαίδευσης, τη διαμόρφωση του πολίτη -Πολιτότητα- η διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης επιτυγχάνει το πολυσύνθετο νόημα των πολιτικών αξιών και νοημάτων να γίνεται περισσότερο εύληπτο και κατανοητό. Τα έργα εικαστικής τέχνης, οι αφίσες, οι φωτογραφίες και άλλο εποπτικό διδακτικό υλικό αποτελούν πομπούς μηνυμάτων και ιδεών και συμβάλλουν δια του συμβολισμού τους στην επίτευξη των μαθησιακών στόχων. Η παρούσα εργασία είναι μια διεπιστημονική προσέγγιση της θεωρίας της σημειωτικής του Peirce και της διδακτικής, με σκοπό την ανάδειξη των δυνατοτήτων τους για την εκπαίδευση στην πολιτότητα, και ειδικότερα στην κατανόηση εννοιών, που παρουσιάζουν αυξημένο βαθμό συνθετότητας για τους μαθητές. Παρουσιάζονται διδακτικές προτάσεις με θεματικές, αναφορικά με την αειφορία και το περιβάλλον, τα δικαιώματα και τη συνύπαρξη, την ισότητα και τους έμφυλους ρόλους.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτότητα, σημειολογία, πολιτικές αξίες, διδασκαλία.

1. Εισαγωγή

Η Πολιτότητα αποτελεί έναν από τους βασικούς σκοπούς των σύγχρονων εκπαιδευτικών συστημάτων. Η πολιτότητα, ως διαμόρφωση του πολίτη, είναι μια εξαιρετικά σύνθετη έννοια και ταυτόχρονα συνιστά μια απαιτητική εκπαιδευτική διαδικασία. Ο όρος πολιτότητα, υποδηλώνει τη σχέση του ατόμου με τη δημόσια ζωή και την πολιτεία. Είναι η ιδιότητα του ατόμου που το καθιστά πολίτη και αυτό επιτυγχάνεται, αφενός εμπειρικά ως διαδικασία κοινωνικοποίησης και εκπαίδευσης και αφετέρου νομικά ως ιδιότητα που απονέμεται από το νόμο. Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε μια *de facto* οικοδόμηση της πολιτότητας, ενώ στη δεύτερη έχουμε μια *de jure* παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Τα σχετικά ερωτήματα που τίθενται είναι:

- Τι σημαίνει πολιτότητα;
- Πώς οικοδομείται;
- Πώς διδάσκεται;
- Με ποια μέσα και υλικά;
- Ποιοι είναι οι στόχοι της;

Η ικανότητα συμβίωσης σε μια δημοκρατία δεν προκύπτει με φυσικό τρόπο, αλλά αποτελεί μια βιωματική και συνάμα νοητική διαδικασία. Πολιτότητα σημαίνει να είσαι μέλος μιας πολιτικής κοινότητας. Τα μέλη αυτής της πολιτικής κοινότητας έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος και τα άλλα μέλη της κοινότητας. Έτσι, η πολιτότητα είναι αφενός ένα νομικό καθεστώς (σχέση μεταξύ ατόμου και κράτους) και αφετέρου μια κοινωνική σχέση μεταξύ των πολιτών (Gosewinkel, 2008). Υπό την αυστηρή της έννοια, η ιδιότητα του πολίτη είναι μια νομική και πολιτική έννοια και μπορεί να ασκηθεί μόνο στο πλαίσιο ενός κράτους. Η ιδιότητα του πολίτη συνεπάγεται μια αίσθηση ταυτότητας, πίστης και αφοσίωσης στην ιδέα ότι ο πολίτης πρέπει να αναλαμβάνει ευθύνες για το κράτος, το

οποίο είναι η πηγή των πολιτικών δικαιωμάτων που απολαμβάνει. Ο Ross (2007) ορίζει την πολιτότητα σε σχέση με το κράτος. Συγκρίνοντας την ταυτότητα του πολίτη στο παρελθόν και σήμερα αναφέρει ότι οι πολίτες παλαιότερα είχαν μόνο την ταυτότητα του κράτους τους ενώ σήμερα υφίστανται πολλά στοιχεία που ορίζουν την πολιτότητα και καθορίζουν πολλές ταυτότητες. Η Κουτσελίνη (2007) ορίζει την πολιτότητα ως τον όρο που περιλαμβάνει την πολιτική, κοινωνική, οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική ταυτότητα του πολίτη. Η ίδια αναφέρεται στις πολλαπλές ταυτότητες των πολιτών μέσα στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές και συνεχώς παγκοσμιοποιούμενες πολιτείες. Μερικές από αυτές τις ταυτότητες είναι η εθνική, η ευρωπαϊκή, η επαγγελματική, του φύλου, η πολιτική, η πολιτιστική.

Η Virginia Rettinger (1998), στο έργο της *The Public Self*, αναλύει τον τρόπο με τον οποίο εκφράζεται ο δημόσιος εαυτός. Σύμφωνα με την ίδια, ο δημόσιος εαυτός είναι εκείνο το μέρος του εαυτού που ασχολείται με πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Σε κάποιο βαθμό, όλα τα άτομα εκφράζουν αυτό το κομμάτι του εαυτού τους. Οι δύο μορφές ύπαρξης, η δημόσια και η ιδιωτική, εκδηλώνονται σε καταστάσεις και δραστηριότητες που είναι σαφώς διακριτές μεταξύ τους. Για να επιτευχθεί η διαμόρφωση του δημόσιου εαυτού, είναι απαραίτητη η κατανόηση, η φροντίδα και η υποστήριξη. Προσδιορίζοντας τα κύρια χαρακτηριστικά του δημόσιου εαυτού, η Rettinger εισηγείται ότι αυτός:

- Επιδιώκει να εκφραστεί στη δημόσια σφαίρα, ένα χώρο όπου συνυπάρχουν τα άτομα και ο οποίος είναι ανοικτός σε όλους.
- Εισέρχεται στο δημόσιο χώρο με σκοπό να συνδεθεί με τους άλλους μέσω του λόγου και της δράσης. Η πολιτική δραστηριότητα ορίζεται ως ένας αριθμός ατόμων που μιλούν και δρουν από κοινού δημόσια.
- Επικεντρώνεται σε δημόσια θέματα ή προβλήματα, με απώτερο στόχο την παραγωγή ενός δημόσιου αγαθού.

Η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης για την πολιτότητα διατυπώνεται στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όπου το άρθρο 29 δηλώνει ότι: «Τα συμβαλλόμενα κράτη συμφωνούν ότι η εκπαίδευση του παιδιού πρέπει να αποσκοπεί στην προετοιμασία του παιδιού για μια υπεύθυνη ζωή σε μια ελεύθερη κοινωνία, μέσα στο πνεύμα της κατανόησης, της ειρήνης, της ανεκτικότητας, της ισότητας των φύλων και της φιλίας μεταξύ όλων των λαών, των εθνοτικών, εθνικών και θρησκευτικών ομάδων και των ατόμων αυτόχθονης καταγωγής» (United Nations, 1989).

Η έννοια της παγκόσμιας πολιτότητας γίνεται αντιληπτή ως απαλλαγμένη από εθνικιστικούς περιορισμούς και ιδεολογίες. Η ταυτότητα του παγκόσμιου πολίτη επικεντρώνεται στην ανάπτυξη ενεργών και δημοκρατικών πολιτών που χαρακτηρίζονται από παγκόσμια συνείδηση, κοινή κατανόηση των τρεχόντων ζητημάτων της ανθρωπότητας και έντονο ενδιαφέρον για την παροχή λύσεων. Η UNESCO προσδιορίζει την Παγκόσμια Πολιτότητα ως «την αίσθηση του ανήκειν σε μια ευρύτερη κοινότητα και την κοινή ανθρωπότητα. Δίνει έμφαση στην πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αλληλεξάρτηση και διασύνδεση μεταξύ του τοπικού, του εθνικού και του παγκόσμιου» (2014: 14).

Στη βάση του ανωτέρω εννοιολογικού πλαισίου, η παρούσα εργασία έχει σκοπό να αναδείξει την αξία της εκπαίδευσης για την Πολιτότητα, το επιστημονικό πεδίο των κοινωνικών επιστημών ως κύριο πεδίο θεμελίωσής της και κυρίως να προτείνει την αξιοποίηση της Θεωρίας της Σημειωτικής του Peirce (1977), ως κατάλληλη για διδακτικές πρακτικές οικοδόμησης σύνθετων πολιτικών εννοιών από τους μαθητές.

2. Πολιτότητα και Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση του πολίτη, αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών συστημάτων όλων των σύγχρονων κρατών. Παιδαγωγοί, φιλόσοφοι, πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι, έχουν προσπαθήσει να ορίσουν το πεδίο της ανάπτυξης της πολιτότητας δια της εκπαίδευσης. Οι γνώσεις, οι δεξιότητες και οι αξίες που αποτελούν τις προϋποθέσεις για να ζει κανείς σε μια δημοκρατία μαθαίνονται από τα πρώτα χρόνια της ζωής και μέχρι την ενηλικίωση. Έχουν διατυπωθεί ποικίλοι ορισμοί για το εν λόγω θέμα, καθένας από τους οποίους αντανακλά την αντίστοιχη οπτική γωνία (ιδεολογική, θεωρητική και διδακτική) και τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες υπό της οποίες διαμορφώθηκε κάθε μία από αυτές τις προσπάθειες. Αυτό αποτελεί ισχυρή ένδειξη της εγγενούς δυναμικής της πολιτότητας, η οποία, ενώ συνδέθηκε με την οικοδόμηση και τη λειτουργία του εθνικού κράτους, σήμερα, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, προτάσσεται η οικοδόμηση της παγκόσμιας πολιτότητας, η διαμόρφωση του πολίτη του κόσμου δια της εκπαίδευσης. Η οικοδόμηση της ταυτότητας του πολίτη, μέσω της εκπαίδευσης, έχει τις ρίζες της στην αρχαία ελληνική γραμματεία, και βεβαίως διακεκριμένοι φιλόσοφοι και παιδαγωγοί, όπως οι Rousseau, Dewey, Freire, Giroux, έχουν τονίσει έντονα τη σημασία αυτού του κεντρικού στόχου της εκπαίδευσης. Ο Dewey (1916) τονίζει ότι, η σημασία της εκπαίδευσης για την ανθρώπινη ευημερία και πρόοδο αιχμαλωτίστηκε από τα εθνικά συμφέροντα και χαλιναγωγήθηκε, και επιπλέον ότι, ο κοινωνικός σκοπός της εκπαίδευσης και ο εθνικός σκοπός της ταυτίστηκαν και το αποτέλεσμα ήταν μια έντονη συσκότιση της έννοιας του κοινωνικού σκοπού. Για τον Freire (1985), η εκπαίδευση είναι πάντα μια πολιτική πράξη, και είναι αδύνατο να παραμείνουμε ουδέτεροι στην εκπαίδευση, οι εκπαιδευτικές πολιτικές και πρακτικές έχουν κοινωνικές επιπτώσεις. Επομένως, ο βασικός σκοπός της εκπαίδευσης είναι η διαμόρφωση του αυτόνομου και ενεργού πολίτη (Mousena, 2021). Η έννοια του ενεργού πολίτη έχει ερμηνευτεί ως η έννοια του πολίτη που «κυβερνά τον εαυτό του και αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεών του, μειώνοντας έτσι την εξάρτησή του από το κράτος» (Walburton & Smith 2003: 774). Ακόμη, «Η πολιτότητα ή η διαμόρφωση του πολίτη ερμηνεύεται ότι περιλαμβάνει την προετοιμασία των νέων για τους ρόλους και τις ευθύνες τους ως πολίτες και, ειδικότερα, το ρόλο της εκπαίδευσης (μέσω της σχολικής εκπαίδευσης, της διδασκαλίας και της μάθησης) σε αυτή την προπαρασκευαστική διαδικασία» (Kerr, 1999: 2). Τέλος, «Η διαμόρφωση του πολίτη δεν μπορεί να σταθεί από μόνη της, ανεξάρτητα από πολιτισμικά πρότυπα, πολιτικές προτεραιότητες, κοινωνικές προσδοκίες, φιλοδοξίες εθνικής οικονομικής ανάπτυξης, γεωπολιτικά πλαίσια και ιστορικά προηγούμενα» (Kennedy, 1997: 17).

Σύμφωνα με το Συμβούλιο της Ευρώπης «Εκπαίδευση για τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη σημαίνει εκπαίδευση, κατάρτιση, ευαισθητοποίηση, πληροφόρηση, πρακτικές και δραστηριότητες που αποσκοπούν, εφοδιάζοντας τους εκπαιδευόμενους με γνώσεις, δεξιότητες και κατανόηση και αναπτύσσοντας στάσεις και συμπεριφορές, να τους ενδυναμώσουν να ασκούν και να υπερασπίζονται τα δημοκρατικά τους δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους στην κοινωνία, να εκτιμούν τη διαφορετικότητα και να διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στη δημοκρατική ζωή, με σκοπό την προώθηση και την προστασία της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου» (2010).

Ο Παναγιώτης Κονδύλης υποστηρίζει ότι, σήμερα θα πρέπει να υιοθετηθεί μια ευρύτερη προσέγγιση της σχολικής γνώσης, καθώς οι κοινωνικές ταυτότητες και οι κουλτούρες δεν είναι πλέον ασφαλείς και στατικές. Η πολιτική ταυτότητα των νέων εννοείται ως η ταυτότητα που θεμελιώνεται στο νόμο, το Λόγο, τις πολιτικές αξίες και την αφοσίωση και υποστήριξη του Συντάγματος. Ο ίδιος σημειώνει ότι, «... η ανάπτυξη μιας εθνικής

ταυτότητας «πολιτικού» τύπου των μαθητών είναι συμβατή με, και ίσως ακόμη και απαιτείται από, το είδος των φιλελεύθερων δημοκρατικών αρχών, οι οποίες υπαγορεύουν την ενασχόληση της εκπαίδευσης με την ανάπτυξη της αυτονομίας του ατόμου και με τη δημοκρατική πολιτική αγωγή» (1991: 34). Στην ίδια συνάφεια, ο Παπαγεωργίου (1997) υπογραμμίζει ότι, δεν υπάρχει καλύτερος καθρέφτης για να δούμε τον εαυτό μας, από το φορέα μιας συνυπάρχουσας με εμάς εθνοπολιτιστικής ετερότητας. Το να είμαστε υποχρεωμένοι να ζούμε μαζί με άλλους, δεν είναι ατυχία αλλά ευκαιρία να αναγνωρίσουμε και να αναστοχαστούμε πάνω στον εαυτό μας. Είναι ευκαιρία αξιοποίησης των καρπών της συμβίωσης και κοινής ιστορικής εμπειρίας.

Η εκπαίδευση στην παγκόσμια πολιτότητα αποσκοπεί στην ενδυνάμωση των μαθητών ώστε να συμμετέχουν και να αναλαμβάνουν ενεργούς ρόλους σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, να αντιμετωπίζουν και να επιλύουν τις παγκόσμιες προκλήσεις και τελικά να συμβάλλουν ενεργά σε έναν πιο δίκαιο, ειρηνικό, ανεκτικό, χωρίς αποκλεισμούς, ασφαλή και βιώσιμο κόσμο. Βασίζεται στην εκπαίδευση για την ειρήνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα και δίνει έμφαση στην ανάγκη προώθησης των γνώσεων, των δεξιοτήτων, των αξιών, των στάσεων και των συμπεριφορών που επιτρέπουν στα άτομα να βιώσουν την αίσθηση ότι ανήκουν στην παγκόσμια κοινότητα και λαμβάνουν τεκμηριωμένες αποφάσεις.

Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα, μπορούμε να συνοψίσουμε ότι η εκπαίδευση για την πολιτότητα καλλιεργεί πολιτικές αξίες, οικοδομεί συγκεκριμένες κοινωνικές γνώσεις και υλοποιείται με δημοκρατικές στρατηγικές διδασκαλίας. Όσον αφορά τις πολιτικές αξίες, η ίδια περιλαμβάνει οικουμενικές ανθρώπινες αξίες, όπως η δημοκρατία, η αυτονομία, η ισότητα, η ελευθερία, η ταυτότητα, τα δικαιώματα, η ευθύνη, η δικαιοσύνη, ο σεβασμός, η ανεκτικότητα, η ελευθερία του λόγου, το δικαίωμα να εισακούεται ο πολίτης. Η διαμόρφωση του πολίτη δια της εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της αυτόνομης και δημοκρατικής προσωπικότητας των νέων ατόμων, την επίγνωση των ευθυνών τους, την αναγνώριση των δικαιωμάτων τους, την προώθηση του σεβασμού, της ανεκτικότητας και της αλληλεγγύης προς τους συνανθρώπους τους, καθώς και τη συμμόρφωση προς το νόμο και τις συμβάσεις της πολιτικής οντότητας στα πλαίσια της οποίας λειτουργούν ως πολίτες.

3. Προγράμματα σπουδών και διδακτική μεθοδολογία

3.1. Προγράμματα σπουδών

Η διαδικασία διαμόρφωσης του πολίτη δια της εκπαίδευσης πραγματοποιείται μέσω της κατανόησης της αξίας της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης και της ύπαρξης των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών και της δημιουργίας «κοινών δεσμών» μεταξύ των ατόμων. Η καλλιέργεια της αίσθησης του ανήκειν, καθώς και της συνεργασίας, της αφοσίωσης, του σεβασμού και της ανεκτικότητας είναι ανοιχτή στον πολιτισμικό πλουραλισμό (Goodson, 1994).

Αναφορικά με τα προγράμματα σπουδών, ο στόχος της ανάπτυξης της πολιτότητας εμφανίζεται με δύο μορφές: είτε ως διαπρογραμματικός στόχος ή διαδικασία είτε ως διακριτό σχολικό μάθημα με δικό του αναλυτικό πρόγραμμα. Ωστόσο, οι πρόσφατες απόψεις των επιστημόνων που εξειδικεύονται με τη διαμόρφωση του πολίτη δια της εκπαίδευσης δεν τάσσονται μονομερώς υπέρ κάποιας από τις δύο προαναφερόμενες προσεγγίσεις. Υποστηρίζουν ότι για να επιτευχθούν τα επιθυμητά αποτελέσματα, η διαμόρφωση του πολίτη θα πρέπει να είναι τόσο ένας διαπρογραμματικός στόχος όσο και ένας ξεχωριστός γνωστικός τομέας, με δικά του υλικά και διδακτικό χρόνο (Μουσένα, 2004). Επιπλέον, οι συνιστώσες της εκπαίδευσης για την πολιτότητα, εκτός από το αναλυτικό πρόγραμμα, είναι

το σχολικό κλίμα, οι στρατηγικές διδασκαλίας, η παιδαγωγική στην κοινότητα και ο μετασχηματισμός του σχολείου σε φόρουμ της κοινωνίας των πολιτών (Dalberg, Moss, & Pence, 2007). Όπως προτείνει ο Paulo Freire (1985), τα σχολεία πρέπει να διευκολύνουν την πρακτική της ελευθερίας, το μέσο με το οποίο οι άνδρες και οι γυναίκες αντιμετωπίζουν κριτικά και δημιουργικά την πραγματικότητα και ανακαλύπτουν πώς να συμμετέχουν στον μετασχηματισμό του κόσμου.

Τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών που προωθούν τα 3R (Reading, Writing, Arithmetic/ Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική), δε φαίνεται να επαρκούν για να την κάλυψη των σύγχρονων προκλήσεων. Τα προγράμματα των 3Rs, εστιάζουν στην απόκτηση εργαλείων γραμματισμού όχι σε γνωσιακά περιεχόμενα. Η γνώση για τον κοινωνικό και το φυσικό κόσμο και τα φαινόμενά τους είναι αντικείμενο των κοινωνικών και των φυσικών επιστημών. Ειδικότερα, οι γνώσεις, οι δεξιότητες και οι αξίες σχετικά με την κοινωνικοπολιτική οργάνωση του κόσμου αποτελούν αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών. Οι γνώσεις για τη διαμόρφωση του πολίτη εστιάζουν στα κοινωνικά επιτεύγματα της ανθρωπότητας, στον τρόπο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, σε θέματα εξουσίας, ομάδων πίεσης, παγκόσμιων οργανισμών, πολιτευμάτων. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση του πολίτη επικεντρώνεται σήμερα στην ανάπτυξη αυτόνομης προσωπικότητας που χαρακτηρίζεται από δημοκρατική πολιτική ταυτότητα, κατανόηση και σεβασμό της ποικιλομορφίας και της «διαφορετικότητας» (Mousena, 2021; Μουσένα, 2004).

Όσον αφορά τις στρατηγικές διδασκαλίας, για το εν λόγω γνωστικό αντικείμενο, αυτές νοούνται ως μια δημοκρατική παιδαγωγική πρακτική, η οποία αναπτύσσεται με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών, σύμφωνα με την οποία οι εκπαιδευτικοί δε θεωρούν τους εαυτούς τους αυθεντία της γνώσης, αλλά διερευνούν και μαθαίνουν μαζί με τους μαθητές. Οι εκπαιδευτικοί έχουν το ρόλο του διευκολυντή και του ενορχηστρωτή της παιδαγωγικής πράξης, ενώ διασφαλίζουν ότι αυτή λαμβάνει χώρα στην κοινότητα και το σχολείο λειτουργεί ως κοινωνία των πολιτών. Για να μπορέσουν να το προσεγγίσουν σωστά και να διδάξουν σχετικά πολιτικά θέματα, οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να λαμβάνουν εκτεταμένη εκπαίδευση σε θέματα που αφορούν τις κοινωνικές επιστήμες. Η εκπαίδευση για τη διαμόρφωση του πολίτη είναι αποτελεσματική όταν εστιάζει στην πραγματικότητα και την εμπειρία παρά στη συσσώρευση γνώσεων.

Οι ικανότητες που απαιτούνται για τη δημοκρατική ζωή περιλαμβάνουν αξίες, δεξιότητες, γνώσεις, κριτική κατανόηση. Η επάρκεια της διδακτικής ικανότητας δεν περιορίζεται σε γνωστικά στοιχεία (που περιλαμβάνουν τη χρήση θεωρίας, εννοιών ή σιωπηρής γνώσης) - περιλαμβάνει επίσης λειτουργικές πτυχές (τεχνικές δεξιότητες) καθώς και διαπροσωπικά χαρακτηριστικά (π.χ. κοινωνικές ή οργανωτικές δεξιότητες) και ηθικές αξίες (CEDEFOP, 2011). Επομένως, οι ικανότητες πρέπει να ασκούνται πρωτίστως βιωματικά. Ως ικανότητα ορίζεται ένας συνδυασμός γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων κατάλληλων για το συγκεκριμένο πεδίο.

Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο για τις βασικές ικανότητες για τη δημοκρατική κουλτούρα, συγκεκριμενοποιούνται οι γνώσεις, οι δεξιότητες, οι στάσεις και αξίες ως εξής:

- Γνώσεις: δημοκρατία, δικαιοσύνη, δίκαιο, δικαιοσύνη, φύση του δικαίου, ιστορία των πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων, κοινωνικοπολιτικά γεγονότα της εποχής.
- Δεξιότητες: αποτελεσματική συνεργασία με τους άλλους, επίλυση προβλημάτων στην κοινότητα, λήψη αποφάσεων, κριτική και δημιουργική σκέψη.
- Στάσεις και αξίες: σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας και της δημοκρατίας, αίσθηση του ανήκειν σε τοπικό επίπεδο, του ανήκειν στη χώρα, προθυμία συμμετοχής στη δημοκρατική λήψη αποφάσεων, σεβασμός του συνόλου των αξιών που

είναι απαραίτητες για την κοινωνική συνοχή, βιώσιμη ανάπτυξη (Council of Europe, 2017).

3.2. Προγράμματα κοινωνικών σπουδών

Τα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα με τη μορφή curriculum και οι στόχοι της μάθησης καταρτίζονται με βάση τα στοιχεία: Κοινωνία – Μαθητής – Επιστήμη. Με άλλα λόγια, για ποια κοινωνία σχεδιάζεται να εφαρμοστούν, για ποιους μαθητές και στη βάση ποιων επιστημονικών αρχών και γνώσεων θεμελιώνονται. Για τη διαμόρφωση του πολίτη τα προγράμματα κοινωνικών επιστημών θεωρούνται τα πλέον κατάλληλα. Ο Dewey (1916), στο έργο του *Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, τόνισε την αξία της διδασκαλίας της Ιστορίας και της Γεωγραφίας για τη διαμόρφωση του πολίτη, σε συνάρτηση με εμπειρικές διδακτικές στρατηγικές (Learning by Doing). Για το ρόλο των κοινωνικών επιστημών οι Gleeson & Whitty (1976: 102) σημειώνουν ότι, «Μία ριζοσπαστική αντίληψη των κοινωνικών σπουδών αρχίζει με την αναγνώριση, ότι οι κοινωνικές διαδικασίες, τόσο μέσα στο σχολείο όσο και έξω από αυτό, επηρεάζουν και περιορίζουν τις ευκαιρίες ζωής πολλών μαθητών. Αυτό που μπορούν να κάνουν οι κοινωνικές επιστήμες, είναι να βοηθήσουν τους μαθητές να αποκτήσουν μεγαλύτερη συνείδηση των αντιλήψεών τους και να είναι πιο ικανοί να εκφράζουν αυτό που θέλουν από τη ζωή». Οι βασικές διδακτικές αρχές διδασκαλίας των κοινωνικών επιστημών, όπως έχουν διατυπωθεί από τον Giroux (1980), είναι:

- Η ενεργός συμμετοχή των μαθητών στη γνωστική διαδικασία.
- Η εξάσκηση της κριτικής σκέψης.
- Ο σεβασμός και η αξιοποίηση του πολιτιστικού κεφαλαίου των μαθητών.
- Η καλλιέργεια των ανθρωπίνων αξιών.
- Η κατανόηση των ιδεολογικο-πολιτικών δυνάμεων του συστήματος, μέσω της διδακτικής των κοινωνικών επιστημών.

Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2003), ο σκοπός της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στην προσχολική και υποχρεωτική εκπαίδευση είναι:

- Η πνευματική ανάπτυξη, με την προώθηση της γνώσης και της κατανόησης του βαθύτερου νοήματος και σκοπού της ζωής και των οικουμενικών και διαχρονικών αξιών της ανθρώπινης κοινωνίας, με απώτερο στόχο την εφαρμογή τους στην καθημερινή ζωή.
- Η ηθική ανάπτυξη, με την ενθάρρυνση των μαθητών ώστε να αξιολογούν με κριτικό πνεύμα θέματα ελευθερίας, ισότητας, δικαιοσύνης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών τους στην κοινωνία.
- Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική ανάπτυξη, με τη στήριξη των μαθητών ώστε να αποκτήσουν τη γνώση, την κατανόηση και τις δεξιότητες που είναι απαραίτητα στοιχεία για την ελεύθερη, υπεύθυνη και ενεργό συμμετοχή τους στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό γίγνεσθαι.
- Η ανάπτυξη της ελληνικής μας ταυτότητας και συνείδησης με βάση την εθνική και πολιτιστική μας κληρονομιά.
- Η καλλιέργεια των κοινωνικών σχέσεων και της κοινωνικής συνοχής, της ατομικής ευθύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

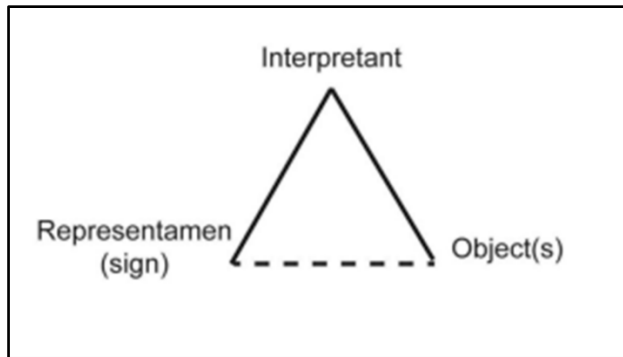
Είναι γεγονός ότι οι πολιτικές αξίες είναι σύνθετες έννοιες και ειδικά για τους μαθητές νεότερων ηλικιών χρειάζεται να καλλιεργούνται βιωματικά και να διδάσκονται μέσω κατάλληλων εποπτικών υλικών και συμβολικών αναπαραστάσεων. Το κεντρικό παιδαγωγικό αξίωμα του Bruner (1966) ότι τα πάντα μπορούν να διδαχθούν στα παιδιά αρκεί να διδαχθούν με τον κατάλληλο τρόπο, υποδεικνύει στους εκπαιδευτικούς ότι και τα σύνθετα

νοήματα δύνανται να διδαχθούν αρκεί να υιοθετηθούν οι κατάλληλες στρατηγικές και μέθοδοι διδασκαλίας. Η θεωρία της Σημειωτικής είναι μια πολύτιμη βάση για τη διδακτική πρακτική, δεδομένου ότι με σημεία και σύμβολα μπορούν να αναπαρασταθούν σύνθετα νοήματα και να γίνουν έτσι περισσότερο εύληπτα για τους μαθητές.

4. Σημειωτική και διδακτικές εφαρμογές

Η Σημειωτική είναι η επιστήμη που μελετά τα πράγματα/ φαινόμενα ως προς τη σημασία τους. Επομένως, η σημειωτική δεν εξετάζει άλλα ειδικά χαρακτηριστικά των πραγμάτων/ φαινομένων, π.χ. ύλη κ.ά., αλλά το νόημα και τη σημασία τους. Για παράδειγμα, ένα τριαντάφυλλο είναι δείγμα αγάπης. Η σημασία των πραγμάτων προκύπτει φύσει ή θέσει. Στην έννοια της σημειωτικής, τα σημεία μπορούν να πάρουν διάφορες μορφές, όπως ήχοι, εικόνες, λέξεις, χειρονομίες, αντικείμενα, αρκεί κάποιος να μπορεί να τα ερμηνεύσει. Για τον Saussure (1915, 1974), το σημειολογικό σχήμα είναι δυαδικό, απαρτιζόμενο από το σημαινόμενο και το σημαίνον. Αυτό που κάνει την Θεωρία της Σημειωτικής του Peirce (ξεχωριστή είναι το τριαδικό σημειολογικό σχήμα, όπως εμφανίζεται στο παρακάτω γράφημα 1. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η σημασία ή το νόημα δεν εμπεριέχεται στα πράγματα (Objects) ή τα σημεία (Signs) τους, αλλά είναι ένα ζήτημα ερμηνείας. Δηλαδή, δεν υπάρχει σημασία χωρίς ανάγνωση των σημείων. Επομένως, η ερμηνεία ή η κατανόηση των σημείων είναι ζήτημα λογικής και είναι έξω από αυτά, είναι στο άτομο (Interpretant) που τα αντιλαμβάνεται τόσο άμεσα όσο και δυναμικά. Αυτή η διάσταση του ερμηνευτή είναι που αξιοποιείται στη διδακτική διαδικασία εποικοδομητικά για την επεξεργασία εποπτικών υλικών με σκοπό τη συγκρότηση σύνθετων εννοιών με έναν περισσότερο εύληπτο τρόπο για τους μαθητές.

Γράφημα 1. Το τριαδικό σχήμα σημειωτικής σύμφωνα με τον Peirce (Chandler, 2017)

4.1. Παραδείγματα διδακτικών εφαρμογών

Στη συνέχεια προτείνονται, σε μορφή πίνακα, τρία παραδείγματα διδακτικής πρακτικής με την αξιοποίηση της Θεωρίας της Σημειωτικής του Peirce. Η θεματική τους αναφέρεται στην αιφορία και το περιβάλλον, στα δικαιώματα και τη συνύπαρξη, στην ισότητα και τους έμφυλους ρόλους.

Πίνακας 1. Αειφορία - Περιβάλλον

<i>Sign</i>	<i>Objects</i>	<i>Interpretant</i>
 <p>https://www.unwater.org/worldwaterday2021/</p>	<p>Φυσικό Περιβάλλον Νερό Καλλιέργειες</p>	<p><u>Άμεση ερμηνεία:</u> Φύση Ζωή Οικοσύστημα Ευφορία</p> <p><u>Δυναμική ερμηνεία:</u> Προστασία περιβάλλοντος Βιωσιμότητα</p>

Πίνακας 2. Συνύπαρξη - Δικαιώματα

<i>Sign</i>	<i>Objects</i>	<i>Interpretant</i>
 <p>https://epthinktank.eu/2014/11/20/un-convention-on-childrens-rights-25-years-on/</p>	<p>Υδρόγειος Αποτυπώματα χεριών Χρώματα</p>	<p><u>Άμεση ερμηνεία:</u> Γη Άνθρωποι</p> <p><u>Δυναμική ερμηνεία:</u> Δικαιώματα Ανάγκες Ισότητα Συνύπαρξη</p>

Πίνακας 3. Ισότητα – έμφυλοι ρόλοι

<i>Sign</i>	<i>Objects</i>	<i>Interpretant</i>
 <p>https://www.diaforetiko.gr/antres-foresan-takounia-ke-vghkan-stous-dromous/</p>	<p>Πόλη Άνδρες Διαδήλωση Γόβες</p>	<p><u>Άμεση ερμηνεία:</u> Ανισότητα Διαφορές</p> <p><u>Δυναμική ερμηνεία:</u> Υποστήριξη Ενσυναίσθηση Ισότητα</p>

Στα παραπάνω παραδείγματα ο εκπαιδευτικός για κάθε θεματική ενότητα επιλέγει το κατάλληλο διδακτικό υλικό που θα χρησιμοποιήσει, έχοντας υπόψη το μαθησιακό επίπεδο των μαθητών. Οι σύνθετες πολιτικές έννοιες γίνονται περισσότερο κατανοητές με τη χρήση συμβολικών αναπαραστάσεων, και επιπλέον προκαλούν συγκέντρωση της προσοχής των παιδιών κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Η επεξεργασία του εποπτικού υλικού γίνεται μέσω της διαλογικής συζήτησης, σύμφωνα με την οποία ο εκπαιδευτικός λειτουργεί ως διευκολυντής και υποστηρικτής της μαθησιακής διαδικασίας (Mousena & Sidiropoulou, 2018). Η αξιοποίηση της σωκρατικής μαιευτικής μεθόδου στην ανάπτυξη και κατανόηση του εκάστοτε θέματος σε συνδυασμό με τα επιλεγμένα υλικά είναι αποτελεσματική για την επίτευξη της κατανόησης και της ερμηνείας των θεμάτων από τους μαθητές. Η πορεία της κάθε διδακτικής ενότητας μπορεί να αναπτυχθεί με βάση τα βήματα:

- Περιγραφή εικόνας.
- Καταιγισμός ιδεών.
- Συνειρμοί και αφηγήσεις.
- Συζήτηση και υποστήριξη ιδεών.
- Σύνοψη νοημάτων.
- Συμπεράσματα.
- Επεκτάσεις σε άλλες σχετικές εκπαιδευτικές δράσεις.

5. Συμπεράσματα

Η Πολιτότητα, ως ιδιότητα του πολίτη, αποτελεί βασικό σκοπό της σχολικής εκπαίδευσης. Πρόκειται για μια εξαιρετικά σύνθετη έννοια και ταυτόχρονα μια απαιτητική εκπαιδευτική διαδικασία. Ο όρος πολιτότητα, υποδηλώνει τη σχέση του ατόμου με τη δημόσια ζωή και την πολιτεία. Η διαμόρφωση του πολίτη στα εκπαιδευτικά προγράμματα διακρίνεται είτε ως διαπρογραμματικός στόχος που διαπερνά όλα τα γνωστικά αντικείμενα είτε ως διακριτό γνωστικό αντικείμενο κοινωνικών σπουδών. Η δεύτερη εκδοχή προωθείται διεθνώς στα αναλυτικά προγράμματα της τυπικής εκπαίδευσης, αλλά και στην Ελλάδα από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα και μετέπειτα.

Η παρούσα εργασία επεδίωξε να αναδείξει την αξία της εκπαίδευσης για την Πολιτότητα, και να προτείνει την αξιοποίηση της Θεωρίας της Σημειωτικής του Peirce ως κατάλληλη για διδακτικές πρακτικές οικοδόμησης σύνθετων πολιτικών εννοιών από τους μαθητές. Από διδακτικής άποψης, είναι αποδεκτό ότι η διδακτική αξιοποίηση των έργων τέχνης συμβάλλει στην κατανόηση και τη συγκρότηση των εννοιών από τους μαθητές. Πολύ μάλλον, επιτυγχάνει το πολυσύνθετο νόημα των πολιτικών αξιών και νοημάτων να γίνεται περισσότερο εύληπτο και κατανοητό από τους ίδιους. Τα έργα εικαστικής τέχνης, αποτελούν πομπούς μηνυμάτων και ιδεών και συμβάλλουν δια του συμβολισμού τους στην επίτευξη των μαθησιακών στόχων. Το τριαδικό σχήμα της Θεωρίας της Σημειωτικής του Peirce, με την παράμετρο του ερμηνευτή (Interpretant) προσφέρει το κατάλληλο πεδίο για τη διδακτική πράξη, ώστε ο διδάσκων να εμπλακεί διαλογικά και να προωθήσει τη συζήτηση και την κατανόηση των θεμάτων με την αξιοποίηση κατάλληλων διδακτικών υλικών. Όπως αναδείχθηκε με τα τρία παραδείγματα διδακτικών προτάσεων που παρουσιάστηκαν, η διδασκαλία μέσω της τέχνης και η επικοινωνιακή ικανότητα του εκπαιδευτικού αποτελούν βασικά συστατικά στην αποτελεσματική κατανόηση των εννοιών που εμπεριέχει το πεδίο της εκπαίδευσης για την πολιτότητα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Harvard: Harvard University Press.
- CEDEFOP. (2011). *Quality in education and training - Glossary*. European Centre for the Development of Vocational Training. Retrieved from <https://www.cedefop.europa.eu/en/publications/4106>
- Chandler, D. (2017). *Semiotics: The basics* (3rd ed.). London: Taylor & Francis.
- CoE (Council of Europe). (2010). *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, Recommendation*. Retrieved from www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education
- CoE (Council of Europe). (2017). *Reference Framework Competences for Democratic Culture*. Retrieved from <https://rm.coe.int/prems-008318-gbr-2508-reference-framework-of-competences-vol-1-8573-co/16807bc66c>
- Dahlberg, G., Moss, P., & Pence, A. (2013). *Beyond Quality in Early Childhood Education and Care – Languages of Evaluation*. London and New York: Routledge.
- Dewey, J. (1916). *Democracy and education*. New York: The Free Press.
- Freire, P. (1985). *Pedagogy of the Oppressed*. London: Penguin Books.
- Giroux, A. H., (1980). Critical Theory and Rationality in Citizenship Education. *Curriculum Inquiry*, 10(4), 329-366.
- Gleeson, D., & Whitty, G. (1976): *Developments in social studies teaching*. London: Open Books.
- Goodson, I. (1994). *Studying Curriculum: Cases and Methods*. Buckingham: Open University Press.
- Gosewinkel, D. (2008). Historical Reflections on Citizenship in Europe. In B. G. Viola (Ed.), *The Making of Citizens in Europe: New Perspectives on Citizenship Education*. Bonn.
- Kennedy, J. K. (Ed.). (1997). *Citizenship Education and the Modern State*. London, Washington: The Falmer Press.
- Kerr, D. (1999). *Re-examining citizenship education: the case of England in Civic Education Across Countries*. National Foundation for Educational Research.
- Mousena, E. (2020). Forming Autonomous Citizens, the Role of Education. *Journal of Social Phenomena, Issues of Schoolchildren's Identity Formation*, 10(1), 16-26. Retrieved from https://doi.org/10.47929/2305-7327_2020.01
- Mousena, E. (2021). Pluribus vs Unum as Values in Citizenship Education. In M. Ruby, A. M. Rocha, M. Hickey & V. Ch. Agosto (Eds.), *Making A Spectacle: Examining Curriculum/ Pedagogy as Recovery from Political Trauma* (pp. 49-64). NC: IAP– Information Age Publishing.
- Mousena, E., & Sidiropoulou, T. (2018). Oral Communication Skills and Pedagogy. In B. O. Cavero & L. N. Calvet (Eds.), *New Pedagogical Challenges in the 21st Century* (pp. 231-247). In Tech Open. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.70831>
- Peirce, C. S., (1977). *Semiotics and Significs* (Ed. Ch. Hardwick). Bloomington I. N.: Indiana University Press.
- Rettinger, V. (1998). *The public self: Taking a new look at civic education*. California: ERIC.
- Ross, A. (2000). *Curriculum, Construction and Critique*. London: Falmer Press.
- Saussure, F. D. (1974). *Course in General Linguistics*. London: Fontana/ Collins.
- UNESCO. (2014). *Global Citizenship Education. Preparing learners for the challenges of the twenty-first century*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002277/227729e>

- UNESCO. (2018). *Global Citizenship Education and the rise of nationalist perspectives – Reflections and possible ways forward*. Paris: UNESCO.
- United Nations. (1989). *UNCRC, Convention on the Rights of the Child*. United Nations Human Rights – Office of the High Commissioner. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
- Walburton, J., & Smith, J. (2003). Out of the Generosity of Your Heart: Are we creating Active Citizens through Compulsory Volunteer Programmes for Young People in Australia. *Social Policy & Administration*, 37(7), 772-786.
- Κονδύλης, Π. (1991). *Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κουτσελίνη, Μ. (2007). Εκπαίδευση για ανάπτυξη της πολιτότητας. *Ενημερωτικό Δελτίο ΠΟΛΙΣ*, 1, 1.
- Μουσένα, Ε. (2004). *Η Πολιτική Αγωγή στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση Μεταπολεμικά στην Ελλάδα* (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Πανεπιστήμιο Πατρών, ΕΚΤ-ΕΑΔΔ.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2003). *Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών (ΔΕΠΠΣ)*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. Ανακτήθηκε από <http://www.pi-schools.gr/programs/depps/>
- Παπαγεωργίου, Κ. (1997). *Περί πολυπολιτισμικότητας, Πρόλογος*. Στο Τ. Τέιλορ (Επιμ.), *Πολυπολιτισμικότητα*. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ.

